

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ
Ενότητα 4: Πολιτισμός, ταυτότητα, πολιτισμική πολυμορφία, πλουραλισμός και διαπολιτισμικός διάλογος στην εκπαίδευση

Dr. Felisa Tibbitts

Καθοδηγητικές Ερωτήσεις:

- Τι είναι η ταυτότητα και τι επηρεάζει την ανάπτυξή της;
- Πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τον πολιτισμό;
- Πώς σχετίζεται η ταυτότητα με την κοινωνική θέση και πώς η κοινωνική θέση (status) σχετίζεται με το περιβάλλον;
- Τι ρόλο παίζει το σχολείο στην αναγνώριση και τη χρήση της διαφορετικότητας στην κοινότητα, ώστε να προωθήσει την εκπαίδευση για όλους/ες;

Ταυτότητα και κοινωνική θέση (=status)

(αντλημένο από Huber & Reynolds, 2014, σελ. 13-15)

Ο όρος ταυτότητα υποδηλώνει την αίσθηση που έχει το άτομο για το ποιος/α είναι και τις αυτό-περιγραφές, στις οποίες αποδίδει σημασία και αξία. Οι περισσότεροι άνθρωποι χρησιμοποιούν ένα εύρος διαφορετικών ταυτοτήτων, για να περιγράψουν τον εαυτό τους, συμπεριλαμβανομένων τόσο προσωπικών, όσο και κοινωνικών ταυτοτήτων. *Προσωπικές ταυτότητες* είναι εκείνες οι ταυτότητες, που στηρίζονται σε προσωπικά χαρακτηριστικά (π.χ. στοργικός/η, ανεκτικός/η, εξωστρεφής, κλπ), διαπροσωπικές σχέσεις και ρόλους (π.χ. μητέρα, φίλος/η, συνάδελφος, κλπ) και αυτοβιογραφικά αφηγήματα (π.χ. γεννημένος/η από γονείς της εργατικής τάξης, εκπαιδευμένος/η σε δημόσιο σχολείο, κλπ). Οι *κοινωνικές ταυτότητες*, από την άλλη, βασίζονται στη συμμετοχή σε κοινωνικές ομάδες (π.χ. ένα έθνος, μια εθνοτική ομάδα, μια θρησκευτική ομάδα, μια ομάδα ίδιου φύλου, μια ομάδα ομηλικών ή ατόμων της ίδιας γενιάς, μια ομάδα με βάση το επάγγελμα, ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα, μια λέσχη, μια αθλητική ομάδα, κλπ).

Ορισμένες πτυχές των ταυτοτήτων μας είναι σταθερές στη ζωή μας. Άλλες πτυχές αλλάζουν, καθώς αποκτούμε δεξιότητες, και παίζουν διαφορετικό ρόλο στην ζωή μας. Ορισμένες πτυχές των ταυτοτήτων μας φαίνονται πολύ κεντρικές ως προς το ποιο είμαστε ασχέτως του πού βρισκόμαστε, ενώ άλλες μπορεί να βρίσκονται στο παρασκήνιο ή να εξαρτώνται από μια κατάσταση.

Αυτή η ταύτιση με πολλαπλές ταυτότητες με διαφορετικά χαρακτηριστικά, σχέσεις, ρόλους, αφηγήσεις και κοινωνικές ομάδες βοηθούν τους ανθρώπους να ορίσουν την μοναδικότητά τους, να τοποθετήσουν και να προσανατολίσουν τον εαυτό τους στον κόσμο σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους. Οι άνθρωποι συχνά αντλούν διαφορετικές

ταυτότητες σε διαφορετικές καταστάσεις (π.χ. σύζυγος στο σπίτι, υπάλληλος στο χώρο εργασίας).

Σε ορισμένες καταστάσεις, μια διάσταση της ταυτότητάς μας μπορεί να μας ωφελήσει, να μας τοποθετήσει σε «ανώτερη κοινωνική» θέση. Σε άλλες στιγμές, μπορεί να συμβεί το αντίθετο. Μια *επιτυγχανόμενη θέση* (status) είναι αυτή που αποκτάται με βάση την αξία. Είναι μια θέση που κερδίζεται ή επιλέγεται και αντικατοπτρίζει τις δεξιότητες, τις ικανότητες και τις προσπάθειες ενός ατόμου. Μια *αποδιδόμενη θέση*, από την άλλη πλευρά, είναι πέρα από τον έλεγχο του ατόμου. Δεν κερδίζεται· μάλλον είναι κάτι που οι άνθρωποι κατέχουν από την γέννησή τους ή δεν έχουν κανέναν έλεγχο επ' αυτού (Beckerman 2009).

Ορισμένες ταυτότητες είναι ταμπέλες που οι άλλοι μας βάζουν· άλλοι θεωρούν ότι έχουμε μια συγκεκριμένη ταυτότητα, ενώ στην πραγματικότητα δεν την έχουμε. Εκτός από τις ταυτότητες που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν υποκειμενικά, προκειμένου να περιγράψουν τον εαυτό τους, περισσότερες ταυτότητες είναι δυνατό να τους αποδίδονται από άλλους. Εντούτοις, αυτές οι *αποδιδόμενες* ταυτότητες, οι οποίες συχνά βασίζονται σε ορατά χαρακτηριστικά, όπως η εθνικότητα ή το φύλο, μπορεί να μην είναι ταυτότητες στις οποίες τα άτομα δίνουν μεγάλη σημασία. Έχει αποδειχθεί ότι τόσο η ακατάλληλη απόδοση ταυτοτήτων από τρίτους, όσο και η εμπειρία της ασυμφωνίας ανάμεσα στις ταυτότητες που κάποιος προκρίνει για τον εαυτό του και τις αντιλήψεις που έχουν οι άλλοι γι' αυτόν, έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογική ευημερία και την κοινωνική προσαρμογή του ατόμου.

Και οι συλλογικές μας ταυτότητες είναι συνήθως περίπλοκες, διαμορφωμένες από πολλαπλές συσχετίσεις μεταξύ ομάδων, κάθε μία εκ των οποίων περιλαμβάνει διαφορετικές οπτικές και υπό-ταυτότητες. Μελετητές έχουν εντοπίσει περίπου 22 διαφορετικά στοιχεία, τα οποία διαφοροποιούν τις ταυτότητες, λαμβάνοντας υπόψη το επίπεδο της σχετικής τους σημασίας, της βεβαιότητας, της έκφρασης, της θετικότητας, της ενεργού συμμετοχής, της συναισθηματικής προσκόλλησης, της επιλογής ή της επιβολής κ.ο.κ. Υπό συνθήκες μακροχρόνιου άγχους και απειλής (οικονομικές δυσκολίες, καταπίεση, βία κ.λπ.) οι εθνοτικές ταυτότητες μπορούν να συγκλίνουν στο να γίνουν μονολιθικές, με αποτέλεσμα όλες οι διαστάσεις της ταυτότητας μιας ομάδας –όπως η εθνικότητα, η θρησκεία και η γλώσσα– να καταρρέουν και θεωρούνται ευθυγραμμισμένες (Coleman, 2011).

Πολιτισμός

(ανακτημένο από Huber & Reynolds, 2014, pp. 15-17)

Οι *πολιτισμικές ταυτότητες* (οι ταυτότητες που κατασκευάζουν οι άνθρωποι με βάση τη συμμετοχή τους σε πολιτισμικές ομάδες) είναι ένας ιδιαίτερος τύπος κοινωνικής ταυτότητας. Ο όρος «πολιτισμός» είναι ιδιαίτερα δύσκολο να οριστεί.

Αυτό ισχύει, επειδή οι πολιτισμικές ομάδες είναι πάντοτε ετερογενείς εσωτερικά ομάδες, οι οποίες περικλείουν ένα εύρος ετερογενών πρακτικών και νορμών που τίθενται συχνά υπό αμφισβήτηση, αλλάζουν με το χρόνο και υιοθετούνται από τα άτομα με εξατομικευμένους τρόπους.

Ωστόσο, μπορούν να γίνουν διακρίσεις μεταξύ των υλικών, κοινωνικών και υποκειμενικών πτυχών του πολιτισμού. Ο *υλικός πολιτισμός* αποτελείται από φυσικά αντικείμενα που χρησιμοποιούνται συνήθως από τα μέλη μιας πολιτιστικής ομάδας (π.χ. εργαλεία, προϊόντα, τρόφιμα, ρούχα κ.λπ.). Ο *κοινωνικός πολιτισμός* αποτελείται από τους κοινωνικούς θεσμούς της ομάδας (π.χ. γλώσσα, θρησκεία, νόμους, κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς, λαογραφία, πολιτιστικές εικόνες κ.λπ.), και ο *υποκειμενικός πολιτισμός* αποτελείται από τις πεποιθήσεις, τα πρότυπα, τις συλλογικές μνήμες, τις στάσεις, τις αξίες, τους λόγους και τις πρακτικές που τα μέλη της ομάδας χρησιμοποιούν συνήθως ως πλαίσιο αναφοράς για τη σκέψη, την αίσθηση και τη σχέση τους με τον κόσμο.

Ο ίδιος ο πολιτισμός αποτελεί το προϊόν σύνθεσης αυτών των τριών στοιχείων, δηλαδή αποτελείται από ένα δίκτυο υλικών, κοινωνικών και υποκειμενικών πόρων. Το σύνολο των πολιτισμικών πόρων κατανέμεται σε ολόκληρη την ομάδα, αλλά κάθε μεμονωμένο μέλος της ομάδας οικειοποιείται και χρησιμοποιεί μόνο ένα υποσύνολο του συνόλου πολιτισμικών πόρων που είναι δυναμικά διαθέσιμα. Ο ορισμός του πολιτισμού με αυτόν τον τρόπο σημαίνει ότι ομάδες οποιουδήποτε μεγέθους μπορεί να έχουν τις δικές τους ξεχωριστές κουλτούρες. Αυτό περιλαμβάνει έθνη, εθνοτικές ομάδες, πόλεις, γειτονιές, οργανώσεις, επαγγελματικές ομάδες, ομάδες ατόμων βάσει σεξουαλικού προσανατολισμού, ομάδες με βάση τις αναπηρίες, γενιές, οικογένειες κ.λπ.

Για τον λόγο αυτόν, όλοι οι άνθρωποι ανήκουν ταυτόχρονα και ταυτίζονται με πολλούς διαφορετικούς πολιτισμούς. Επιπλέον, όλοι οι πολιτισμοί είναι δυναμικές οντότητες και αλλάζουν διαρκώς με την πάροδο του χρόνου, ως αποτέλεσμα πολιτικών, οικονομικών και ιστορικών γεγονότων και εξελίξεων, καθώς και αλληλεπιδράσεων με άλλους πολιτισμούς και της επιρροής που αυτοί ασκούν.

Οι πολιτισμοί αλλάζουν, επίσης, με την πάροδο του χρόνου λόγω της εσωτερικής αμφισβήτησης των μελών τους για τις έννοιες, τα πρότυπα, τις αξίες και τις πρακτικές της ομάδας. Εάν, κατά τη διαδικασία της αμφισβήτησης, προκύψουν νέες έννοιες, αξίες ή πρακτικές που είναι αρκετά καινοτόμες, και στη συνέχεια γίνουν της μόδας ή φανούν ελκυστικές στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, αυτές οι νέες κατασκευές μπορούν με τη σειρά τους να συμβάλουν στη συνολική δεξαμενή πολιτισμικών πόρων που είναι διαθέσιμοι για τα μέλη της ομάδας και, ως εκ τούτου, να αλλάξουν την ίδια την κουλτούρα στην πορεία.

Εν συντομία, όλοι οι άνθρωποι συμμετέχουν σε πολλούς πολιτισμούς, και όλοι οι πολιτισμοί είναι εγγενώς μεταβλητοί, διαφορετικοί και ετερογενείς.

Οι πολιτισμικοί δεσμοί είναι εξατομικευμένοι και οι πολλαπλοί πολιτισμικοί δεσμοί των ανθρώπων αλληλεπιδρούν και διασταυρώνονται μεταξύ τους. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι συμμετέχουν στους πολιτισμούς τους είναι ρευστός και εξαρτάται συχνά από το περιβάλλον τους· όλοι οι πολιτισμοί εξελίσσονται και αλλάζουν συνεχώς. Οι πολιτισμικές σχέσεις όχι μόνο διευκολύνουν, αλλά και περιορίζουν ενίοτε τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις ενέργειες των ανθρώπων. Τέλος, η αίσθηση της ευημερίας και η κοινωνική λειτουργικότητα των ανθρώπων μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά, εάν οι άλλοι τους αποδώσουν ακατάλληλες ταυτότητες.

Διαπολιτισμική Συνάντηση

Μια διαπολιτισμική συνάντηση είναι η συνάντηση ενός ατόμου με ένα άλλο άτομο (ή ομάδα ανθρώπων) που θεωρείται ότι υπόκειται σε διαφορετικούς πολιτισμικούς δεσμούς. Τέτοιες συναντήσεις μπορεί να λάβουν χώρα πρόσωπο με πρόσωπο ή εικονικά, για παράδειγμα, μέσω των κοινωνικών μέσων δικτύωσης ή επικοινωνίας. Μπορεί να περιλαμβάνουν άτομα από διαφορετικές χώρες, άτομα από διαφορετικό γεωγραφικό, γλωσσικό, εθνικό ή θρησκευτικό υπόβαθρο ή άτομα που διαφέρουν μεταξύ τους λόγω του τρόπου ζωής τους, του φύλου, της κοινωνικής τάξης, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ηλικίας ή της γενιάς, του βαθμού τήρησης θρησκευτικών εθίμων, κ.λπ. Μια διαπροσωπική συνάντηση γίνεται διαπολιτισμική, όταν οι πολιτισμικές διαφορές γίνονται αντιληπτές και έντονα αισθητές είτε εξαιτίας των συνθηκών είτε εξαιτίας του προσανατολισμού και των στάσεων του εκάστοτε ατόμου. Έτσι, σε μια διαπολιτισμική αλληλεπίδραση, κανείς δεν ανταποκρίνεται στο άλλο άτομο (ή άτομα) με βάση τα δικά του ατομικά, προσωπικά χαρακτηριστικά, αλλά με βάση τους δεσμούς του με έναν άλλον πολιτισμό ή πολιτισμούς. Σε τέτοιες καταστάσεις, απαιτείται διαπολιτισμική ικανότητα για την επίτευξη αρμονικής αλληλεπίδρασης και επιτυχούς διαλόγου.

Η διαπολιτισμική ικανότητα είναι συνεπώς ένας συνδυασμός στάσεων, γνώσεων, κατανόησης και δεξιοτήτων, που εφαρμόζεται στη δράση ενός ατόμου και του επιτρέπει, είτε ατομικά είτε συλλογικά (μαζί με άλλους), να:

- κατανοεί και να σέβεται άτομα που θεωρούνται ότι έχουν διαφορετικούς πολιτισμικούς
- ανταποκρίνεται κατάλληλα, αποτελεσματικά και με σεβασμό, όταν αλληλεπιδρά και επικοινωνεί με τέτοια άτομα
- δημιουργεί θετικές και εποικοδομητικές σχέσεις με αυτούς τους ανθρώπους
- κατανοεί τον εαυτό του και τους δικούς του πολλαπλούς πολιτισμικούς δεσμούς μέσω της συνάντησης με την πολιτισμική «διαφορά».

Εδώ, ο όρος «σεβασμός» σημαίνει ότι ο ένας αναγνωρίζει, εκτιμά και αποδίδει αξία στον άλλον. Ο όρος «κατάλληλος» σημαίνει ότι όλοι οι συμμετέχοντες στην κατάσταση είναι εξίσου ικανοποιημένοι, επειδή η μεταξύ τους αλληλεπίδραση πραγματοποιείται εντός των αναμενόμενων πολιτισμικών κανόνων. Τέλος, ο όρος «αποτελεσματικός» σημαίνει ότι όλοι οι εμπλεκόμενοι είναι σε θέση να επιτύχουν τους στόχους τους στην αλληλεπίδραση, τουλάχιστον εν μέρει.

Ο ρόλος των σχολείων

Τα σχολεία και οι εκπαιδευτικοί παίζουν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο:

- (α) στην αναγνώριση όλων των μορφών πολιτισμικής πολυμορφίας και στην ενθάρρυνση των μαθητών/τριών να εκτιμούν αυτήν την διαφορετικότητα και να εργάζονται δια-πολιτισμικά,
- (β) στην προστασία εκείνων των μαθητών/τριών που αντιμετωπίζονται ως «διαφορετικοί/ές» και στη διασφάλιση ότι τα άτομα αυτά δεν θα είναι αόρατα ή εκφοβισμένα, και
- (γ) στη χρήση ενός συμπεριληπτικού και διαφοροποιημένου αναλυτικού προγράμματος σπουδών και αντίστοιχων παιδαγωγικών μεθόδων.

Συγκεκριμένες εκπαιδευτικές στρατηγικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν εντός της τάξης για την προώθηση της διαπολιτισμικής αντίληψης και των πρακτικών, που λειτουργούν ενάντια στην προκατάληψη και τις διακρίσεις, είναι οι εξής:

- Αφήγηση ιστοριών και πολιτισμικών παραδόσεων, καθώς και οργάνωση εορταστικών εκδηλώσεων που να αντανakλούν την πολυμορφία της τάξης.
- Δημιουργία ενός ασφαλούς και φιλόξενου χώρου για όλους τους μαθητές/τριες.

- Απόδοση έμφασης στην πολυπρισματικότητα και “αποκέντρωση” (μέσα από καθημερινές εκδηλώσεις, ιστορικά φαινόμενα, αφήγηση ιστοριών, καλλιτεχνικών προϊόντων).
- Χρήση κυρίαρχων και μη κυρίαρχων γλωσσών/κειμένων μέσα στην τάξη.
- Χρήση παιχνιδιών ρόλων και προσομοιώσεων (παρουσίαση διαφορετικών κανόνων, αντιλήψεων και αξιών).
- Ανάθεση εθνογραφικών εργασιών και εκπαιδευτικές εκδρομές, προκειμένου οι μαθητές/τριες να μάθουν πράγματα για ανθρώπους από διαφορετικές εθνοτικές, θρησκευτικές και κοινωνικο-οικονομικές ομάδες.
- Πρόσκληση επισκεπτών ομιλητών, ώστε να αφηγηθούν τις δικές τους ιστορίες σχετικά με την ταυτότητα και τον πολιτισμό τους.
- Χρήση ταινιών, κειμένων και φωτογραφιών για την παρουσίαση διαφορετικών απόψεων και οπτικών για τον κόσμο

Όλες αυτές οι στρατηγικές θα πρέπει να ενθαρρύνουν την πολυπρισματικότητα και την επίγνωση, την κριτική σκέψη περί ταυτότητας, κοινωνικής θέσης και διάκρισης, καθώς και τον αυτο-αναστοχασμό για την τοποθέτησή του ατόμου.

Η μη αναγνώριση της διαφορετικότητας των εκπαιδευομένων ή η υποβάθμιση της γλώσσας ή της κουλτούρας τους στο αναλυτικό πρόγραμμα και το σχολικό σύστημα, οδηγεί τα σχολεία στο να «αφαιρούν» πολιτισμικούς πόρους από τους/ις εκπαιδευόμενους/ες. Επιπλέον, όταν οι κοινωνικο-πολιτισμικές και πολιτικές κατασκευές στο πρόγραμμα σπουδών παραμένουν “σιωπηλές” σε θέματα, όπως το φύλο και ο σεξουαλικός προσανατολισμός, οι μαθητές/τριες παραμένουν στα χέρια του κρυφού προγράμματος σπουδών. Τυπικά, το κρυφό πρόγραμμα σπουδών στιγματίζει την απόκλιση (Flinders & Thornton, 2013).

Πολυπολιτισμικότητα vs Διαπολιτισμικότητα

Οι όροι πολυπολιτισμικότητα και διαπολιτισμικότητα θεωρούνται συχνά συνώνυμοι, όμως υπάρχουν ορισμένες διαφορές. Η πρώτη είναι γεωγραφική. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι ο όρος που προτιμάται στην Ευρώπη, με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Φινλανδία. Τόσο η πολυπολιτισμική, όσο και η διαπολιτισμική εκπαίδευση μπορούν να λάβουν πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις, αφού μπορούν να βρεθούν και παραδοσιακές και πιο προοδευτικές εκδοχές πολυπολιτισμικής και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Οι πιο παραδοσιακές και συντηρητικές προσεγγίσεις εστιάζουν στην μάθηση με σκοπό την

συνύπαρξη του ατόμου και τη γνωριμία με διαφορετικούς πολιτισμούς. Οι πιο κριτικές προσεγγίσεις εστιάζουν στην κοινωνική δικαιοσύνη ως θεμελιώδη αξία, στη διεύρυνση της δημοκρατίας και στον αγώνα ενάντια στην προκατάληψη και τη διάκριση. Οι σημερινές κριτικο-κεντρικές προσεγγίσεις τόσο της διαπολιτισμικής, όσο και της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν την πολιτισμική πολυμορφία της σχολικής τάξης ως στοιχείο που περιλαμβάνει την εθνικότητα, την φυλή, την κοινωνική τάξη, το φύλο, τη θρησκεία, τη γλώσσα, την αναπηρία και τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Υπό αυτήν την διευρυμένη έννοια, είμαστε όλοι μέλη μιας πολιτισμικά πολύμορφης κοινωνίας, ενώ η διαπολιτισμική και πολυπολιτισμική εκπαίδευση απευθύνεται σε όλους/ες τους/ις μαθητές/ριες, και όχι μόνο με μαθητές/ριες μειονοτήτων ή πρόσφυγες.

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

Flinders, D.J. and Thornton, S.J. (2017). *The Curriculum Studies Reader*, 5th edition. NY: Routledge. I the 5th edition is not available, please acquire the 4th edition from 2013.

Huber, J. and Reynolds, C. (eds.) (2014). *Developing Intercultural Competence Through Education*. Strasbourg: Council of Europe. [16808ce258 \(coe.int\)](https://www.coe.int/t/t02/Erasmus/Erasmus+2014-2020/16808ce258.aspx)

